

Навчальна дисципліна «Людина і світ»
Лекційне заняття №1 . Тема: Людина як біосоціальна істота

1. Людина: біологічна чи соціальна істота? Якісна своєрідність людини як біосоціальної істоти.
2. Індивідуальність як феномен людини.
3. Особа. Структура особи. Видатні особи.
4. Особистість, характерні риси.

Основні поняття: Людина, індивід, індивідуальність, особа, особистість.

Матеріал лекції:

1. Людина: біологічна чи соціальна істота?

Системні характеристики людини:

Людина – система, яка саморегулюється, їй притаманні адаптивні механізми саморегуляції, що дозволяють реагувати зміною своєї поведінки на будь-яку зміну навколишнього середовища.

Людина – соціально інтегрована жива система. Ця здібність в ній з'явилася під зростанням впливу соціальних факторів у процесі еволюції. Праця, свідомість, мовлення, мислення та інші атрибути людини вплинули на всі елементи та рівні системи, надавши їй соціального інтегративного характеру.

Відмінності між людиною та твариною полягають в наступному:

- Тільки людині властиве **справжнє прямоходіння**. Унаслідок вертикального положення, кістяк людини має широкий таз, плоску грудну клітку, різкі вигини хребта, склепінчастоподібну ступню; великий палець нижніх кінцівок наблизився до інших та взяв на себе функцію опирання;

- **Гнучка кисть руки** – органа праці – здатна виконувати найрізноманітніші й найточніші рухи;

- **Мозковий відділ черепа** значно переважає лицьовий. Людина має дуже складно влаштований головний мозок об'ємом близько 1300-1600 см³ (у людиноподібних мавп – 400-500 см³). Площа кори великих півкуль становить у середньому 1250 см², що значно більше, ніж у людиноподібних мавп. У мозку людини дуже розвинені лобні, вискові й тім'яні частки, де розташовані найважливіші центри психіки та мови;

- Людина має **свідомість та мислення**, які властиві лише людині. Фізіологічне обґрунтування принципової відмінності розумової діяльності людини було сформульовано в концепції І. П. Павлова про другу сигнальну систему. Відповідно до цієї концепції, тварини сприймають навколишній світ через збудження, які діють безпосередньо на органи чуття, тобто вони сприймають сигнали, що надходять із зовнішнього середовища, завдяки зору, слуху, нюху, дотику та ін. Це і є перша сигнальна система. Вона є і в людини, яка успадкувала її від своїх тваринних предків. Але, крім неї, у людини сформувалася ще й друга сигнальна система, в якій сигналами є слова – написані, почуті або лише обмірковані;

- Тільки людина здатна на **усвідомлену колективну (соціальну) працю**, тільки вона може створювати знаряддя виробництва, вона творить науку та

мистецтво. Лише еволюція людини набула соціального характеру, звільнившись від жорсткого контролю біологічних чинників.

Людина – *істота діяльна*. Завдяки своїй діяльності вона перетворює природу, виготовляє засоби для існування. Діяльність людини носить предметний характер (вона виготовляє матеріальні предмети) та духовний характер. Завдяки діяльності людини вирізняється з природного середовища.

Людина – *мисляча істота*. Вона свідомо ставиться до свого буття, пізнає світ. Свідомість – виключно людська ознака.

Людина – *суспільна істота*. Вона входить у світ разом з іншими: людське спілкування формує мову, розвиває мислення, почуття; людська діяльність створює спільну основу предметного існування (предметність зумовлює, відмінний від тваринного спосіб життя, що закріплюється різними інститутами, нормами, системами, сукупність яких складає людську культуру).

У різноманітних філософських системах знаходимо дискусію щодо питання про співвідношення в людині природного (біологічного) та соціального. Тут варто звернутися до поняття *біосоціального*.

Існує розуміння *людини як біосоціальної істоти*: людина є жива система – єдність фізичного та духовного, природного та соціального, успадкованого та набутого життям. Як живий організм людина включена у природний зв'язок явищ та підпорядковується біологічним закономірностям. Водночас людина викристалізовує в собі весь досвід суспільної життєдіяльності. Проте природні задатки людини розвиваються та реалізуються лише за умов соціального способу життя, біологічні закономірності життя людини мають соціально зумовлений вияв. Таким чином, соціальному належить пріоритетна роль. Саме залучення індивіда до соціуму (норми права та моралі, побуту, правил спілкування, естетичних смаків) формує мислення та поведінку людини, робить з неї представника певного способу життя, культури.

Усе це свідчить про цілісність людської натури, про органічне поєднання біологічних, моральних, психологічних, соціальних, фізіологічних, духовних складових, кожна з яких суттєва для кожної людини окремо, і для людства відому.

Тому, людське реалізується через соціальне та через біологічне в людині. Людське знаходить вираз і в психологічному, моральному, естетичному, політичному, релігійному: при цьому всі згадані форми вияву людського співіснують і органічній єдності, взаємодії, взаємопроникненні. Людське зберігається за умов тривалої ізоляції від суспільного (Робінзон Крузо) і втрачається в найтісніших контактах (загубленість у натовпі).

Кожна особа є членом певного суспільства, входить до різноманітних соціальних груп. Вже в процесі виховання вона засвоює численні соціальні вимоги, навички, стереотипи, уміння. Соціум спрямовує формування особи, визначає певною мірою її можливості та прагнення. В кожному суспільстві існують системи сприяння розвитку в особі соціально бажаних якостей, системи вимог, які спрямовують розвиток особи. Існує система покарань за відхилення від суспільних норм.

Проте соціальне не існує в особі як простий відбиток соціальних відносин. Соціальне в особі переломлюється через індивідуальне, постійно збагачується індивідуальним, розкривається в ньому. Характер синтезу соціального та

індивідуального розкриває організацію особи, визначає її стиль взаємин із соціумом.

2. Індивідуальність як феномен людини.

Найбільш узагальненим родовим є поняття "**людина**". Зазвичай, людину визначають як біосоціальну істоту, що є вищою ланкою розвитку живих організмів шляхом їх еволюції, а також передумовою й активним суб'єктом культурної еволюції. Зважаючи на багатоаспектність вияву сутності людини, науковці визначають її через найбільш властиві їй характеристики, зокрема: людина як природна, діяльна, предметна, свідома та суспільна істота. Соціологічний аналіз потребує розгляду людини з позицій її взаємодії з іншими людьми, соціальними інститутами, соціальною системою загалом тощо.

Тому, коли йде мова про рід людський загалом, окремих його представників виділяємо як людей. **Людина** – це є визначення належності до людства за певною системою ознак (найперше біологічних). Основними такими ознаками є: складний розвинений мозок, будова руки, прямоходіння.

Поняття "**індивід**" характеризує людину як відособленого, поодинокого, конкретного представника людської спільності (конкретний учень, студент, викладач, бізнесмен). Це поняття в соціології використовується тоді, коли треба розглянути конкретних людей як членів якоїсь спільноти, групи, класу, нації чи представників вибіркової сукупності.

Індивід – конкретна людина, своєрідний соціальний атом, сукупність яких становить групу, верству, колектив, суспільство. Деякі вчені говорять, що у індивіді концентрується передусім біологічне, а соціальне більше описується поняттям особистість. Проте це неправильно, адже це розриває цілісну природу людини.

Індивід означає окремість існування людського. Як соціальний атом він з'явився в історії не випадково і не відразу. Тривалий час (родоплемінний устрій) існувала своєрідна цілісність суспільства, злиття одиничного з цілим: ніхто не мислив і не почував себе окремо. Спільний уклад життя, виробництво, споживання підкорили кожного члена суспільства родовій цілісності.

Поняття "**індивідуальність**" є похідним від поняття "індивід" і відтворює те неповторне, специфічне, унікальне, своєрідне, чим один індивід відрізняється від іншого. Ці відмінності можуть бути абсолютно різними, починаючи від природних рис, особливостей поведінки та закінчуючи манерою ходи чи специфікою одягу. **Індивідуальність** – це успадковані чи набуті, особливі та специфічні якості (природні, фізіологічні, психологічні, соціальні), які відрізняють одну людину від інших.

Кожен з нас несе в собі єдність особи, індивідуальності та особистості. вияви їх різноманітні та багатопланові.

Дещо ширше застосування в соціології має поняття "індивідуалізм", яке також є похідним від поняття "індивід". **Індивідуалізм** – це тип світогляду, за яким індивідуальні інтереси протиставляються суспільним і переважають їх.

Сьогодні кожен індивід існує окремо, і водночас разом з іншими. У суперечливій суспільній єдності індивід постає як індивідуальність, і як особистість. Цивілізоване суспільство зацікавлене в розвитку у індивіда і того, і

іншого, навпаки ж антагоністичне суспільство – зумовлює в людині розвиток лише певного набору якостей, принижує індивідуальність та особистість. Звичайно, що волелюбна натура людини буде чинити опір такій політичній системі.

3. Особа. Структура особи. Видатні особи.

Особа – це передусім представник певного суспільства, соціальний індивід із певним набором соціальних характеристик. Особа є системою фізіологічних, психологічних та соціальних якостей у їх спільності (єдності). Особа є певною системою, яка складається з якостей різного рівня.

Структура особи – це стійке утворення, що визначає зв'язки між різними її компонентами. Структура особи залишається незмінною, навіть якщо відбудеться зміна певних якостей чи рис.

Перший рівень: *біологічна підструктура*, – включає темперамент, статеві, вікові, інколи патологічні риси особи;

Другий рівень – *психологічна підструктура* – охоплює індивідуальні якості різних психічних процесів. (пам'ять, емоції, мислення, відчуття);

Третій рівень – *соціальний досвід* – сюди входять набуті людиною знання, вміння та звички. Це будівельний матеріал соціального життя людини, її взаємодії з іншими людьми та суспільством.

Найвищий рівень – це *підструктура спрямованості* (потяги, бажання, ідеали, інтереси, схильності, переконання). Спрямування визначають проект соціального буття особи та його реалізацію.

Різні риси, грані особи можуть бути поєднані в єдиний ансамбль, цілісність: тоді говорять про *гармонію особи*. Необхідними умовами гармонійності особи є також збалансованість, безконфліктність її зв'язків з іншими людьми та світом.

У дисгармонійній особі її устремління та психологічні можливості знаходяться у розладі: один талант заважає реалізації іншого, в результаті особа не віддає переваги жодному.

Чим же визначається *гармонійність чи дисгармонія*. Чи можна вважати їх вродженими або такими, що визначаються збігом обставин. Було б неправильно не вказати на вроджені особливості: стан суспільства, конкретні умови виховання – проте це лише передумови. Досягнення стану гармонійності вимагає від особи великої духовної та психологічної роботи над собою. На жаль саме ХХ ст. показало страшні наслідки спрощених уявлень про особу: Й.Сталін та А.Гітлер вважали, що задовольнивши кілька найпростіших потреб людини можна від неї домогтися чого завгодно.

Філософією ж нашого часу стає *гуманізм* – де людина найвища цінність суспільства, неповторність кожної особи, унікальність її внутрішнього світу і життя. Виховання тут постає як найперша можливість для реалізації гуманістичного ідеалу.

Видатні особи. Більшість людей – рядові особистості, представники народної маси. *Історичні особистості* – це люди, що залишають слід в історії життя народу, держави, людства.

Масштаб досягнень людини, їх соціальне значення, соціальні наслідки для наступних поколінь визначають особу як видатну. Кожне покоління, кожна нація

пишається своїми видатними людьми. Адже саме завдяки їм, висоті їх духовних та конкретних звершень залишаються в історії ті народи, які того варті. Видатні особи постійно підносять планку суспільних звершень та устремлінь. Слід зазначити, що не всі діяння видатних осіб можуть бути визнаними сучасниками та нащадками як такі, що відповідають високим ідеалам людяності та духовного розвитку. Існує процес переосмислення, переоцінки історії. Україна має своїх геніїв всесвітнього масштабу: Т.Шевченко, Г.Сковорода, І.Франко, М.Грушевський, Б.Хмельницький, І.Мазепа.

Діяльність видатних особистостей може мати як позитивний так і негативний характер (А.Гітлер). Видатні особистості своїми вчинками, творчістю, практичними справами здобувають позитивну суспільну оцінку, прискорюють рух суспільно-політичних процесів, присвячують життя служінню загальнолюдським інтересам, боротьбі за справедливість, волю та щастя народу.

Видатною особистістю не народжуються, а стають завдяки прогресивній діяльності у будь-якій сфері суспільного життя: н-д, А.Ейнштейн у науці, О.Пушкін у літературі, В.Вівальді – у музиці. Це вольові, цілеспрямовані люди. Вони впевнено йдуть до своєї мети, знають що хочуть, розуміють потреби інших, володіють фундаментальною базою знань.

4.Особистість.

Поняття "*особистість*" входить у науковий обіг для визначення в людині не даних від природи, а набутих у співжитті з іншими людьми характеристик, які називаються соціальними. Особистість найперше – це соціальна характеристика людини через комплекс ознак, яких вона набуває в суспільстві внаслідок залучення її до системи суспільних відносин. Саме тому особистістю не можна народитися, нею можна лише стати в суспільстві. Формування особистості відбувається з часом, коли індивід із пасивного об'єкта перетворюється на активного суб'єкта суспільних відносин, здійснюючи власну діяльність, набуваючи знань, досвіду, культури, досягаючи певних статусів тощо.

Особистість – цілісна сукупність соціальних властивостей людини, що формується та видозмінюється протягом всього життя людини у результаті складної взаємодії внутрішніх та зовнішніх чинників її розвитку, активної взаємодії із соціальним середовищем. Особистість з'являється тоді, коли індивід починає самотійно як суб'єкт, здійснювати зовнішню діяльність за нормами, що задаються йому ззовні (культурою). Формування особистості є результатом включення людини до існуючої системи соціальних відносин шляхом засвоєння нею соціальних функцій, а також усвідомлення своєї приналежності до соціуму.

Якщо індивід – це окремий представник людського роду, а індивідуальність є основою формування особистості, то особистість є результатом розвитку індивіда, найбільш повним втіленням його людських властивостей. Кожна особистість є унікальною та неповторною, саме в цьому виявляється її самоцінність, право на суспільне визнання, шанування гідності.

Якщо індивід повторює риси усіх інших людей, то особистість завжди оригінальна, оскільки під особистістю маються на увазі ті якості, які притаманні даній людині. Кожна людина з одного боку індивід (одна із роду людей), з іншого – особистість (людина, яка має свою індивідуальність). Поняття „людина”, та

„індивід” об’єднують усіх людей, поняття „особистість” відрізняє їх один від одного. Якщо поняття „особистість” вживається стосовно кожної людини, то поняття „особа” соціальну сутність людини конкретизує узагальнено. Особистісні ознаки людина набуває протягом всього життя, але стрижнем особистості є самосвідомість – коли індивід вчиться дивитися на себе як на об’єкт, очима інших людей.

Психологічна структура особистості охоплює:

1) *темперамент* (психологічні властивості, що визначають динаміку її проявів у діяльності – система природних властивостей);

2) *характер* (психологічні властивості особистості, що визначають ставлення до соціального середовища – сукупність відносин і особливостей соціально набутої поведінки);

3) *спрямованість* (психологічні властивості особистості, що визначають активний характер відносин і дій людини – система потреб, інтересів та ідеалів);

4) *здібності* (психологічні властивості особистості, що є потенційними можливостями людини у виконанні діяльності – ступінь пристосованості до вимог певної діяльності).

Отже, особистість – це людина, як носій певних неповторних якостей, індивід – один з представників роду людського, окрема людина, людина – узагальнений образ людського роду в цілому.

Закріплення головного:

1. Людина – це істота біологічна чи соціальна?
2. У чому полягає суттєва відмінність понять «індивід» та «індивідуальність»?
3. Поясніть поняття «особа»
4. Поняття «особистість» та основні характерні риси.

Література:

2. Особа і суспільство: підручник для 10 класу / за ред. Арцишевського Р.А. – К.:Ірпінь, 1997 – стр. 22-25, стр. 62-69
3. Людина і суспільство. Підручник для 11 кл. – К., 1992 – стр.16-20
4. Вілков В.Ю., Салтовський О.І. Людина і світ – К: Центр навчальної літератури, 2004 – стр. 28-31
5. Людина і світ / за ред. Л.В Губерського – К., 2001 – стр. 29-35
6. Юрій М.Ф. Людина і світ – К.: Дакор, 2006 – стр. 11-17